

**Irina Maciuc, Viorel Ionel, Corneliu Novac,
Romulus Crăciunescu, Marcel Căpraru,
Gheorghe Florescu, Aurel Pera, Constantin Stanciu,
Constantin Postelnicu, Vali Ilie, Ecaterina Frăsineanu,
Florentina Mogonea, Mihaela Popescu, Remus Mogonea**

**PEDAGOGIE ȘI PSIHOLOGIE
PENTRU PREGĂTIREA EXAMENELOR
DE DEFINITIVAT ȘI GRAD DIDACTIC II**

Directorul colecției:

Viorel Ionel, *Universitatea din Craiova*

Comitetul științific:

Simona Velea, *Institutul de Științe ale Educației*

Constantin Strungă, *Universitatea de Vest din Timișoara*

Corneliu Novac, *Universitatea din Craiova*

Vali Ilie, *Universitatea din Craiova*

Remus Mogonea, *Universitatea din Craiova*

Cadrul științific și tehnic:

Seria *EDU 21* reprezintă o colecție de carte care cuprinde contribuțiile celor interesați de problematica educației. Colecția își propune să promoveze ideile, studiile de caz, cercetările teoretice și aplicative specifice sferei educației și învățământului preuniversitar și universitar.

Colecția este deschisă tuturor studiilor care aduc în centrul atenției aspecte legate de educație, psihologia educației, sociologia educației și filosofia educației și promovează rezultatele cercetărilor din domeniul științelor educației și al psihologiei.

Considerând că fiecare contribuție reprezintă un mijloc de îmbogățire teoretică și practică a experienței educaționale, se încurajează cercetarea științifică în domeniul formării inițiale și continue a cadrelor didactice, reflecțiile de fond referitoare la rolul învățământului în societatea cunoașterii și materialele cu tentă aplicativă referitoare la practica pedagogică a viitorilor profesori.

Coordonator principal:

Lect. univ. dr. Vali Ilie, *Universitatea din Craiova*

(e-mail: Brainstorming71@yahoo.com)

**Irina Maciuc, Viorel Ionel, Corneliu Novac,
Romulus Crăciunescu, Marcel Căpraru,
Gheorghe Florescu, Aurel Pera, Constantin Stanciu,
Constantin Postelnicu, Vali Ilie, Ecaterina Frăsineanu,
Florentina Mogonea, Mihaela Popescu, Remus Mogonea**

**PEDAGOGIE ȘI PSIHOLOGIE
PENTRU PREGĂTIREA EXAMENELOR
DE DEFINITIVAT ȘI GRAD DIDACTIC II**

**EDITURA UNIVERSITARIA
Craiova, 2013**

Referenți științifici:

Prof.univ.dr. Ion Dumitru

Universitatea de Vest din Timișoara

Conf.univ.dr. Virgil Frunză

Universitatea Ovidius din Constanța

Copyright © 2013 Universitaria

Toate drepturile sunt rezervate Editurii Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Pedagogie și psihologie pentru pregătirea examenelor de definitivat

și grad didactic II / Maciuc Irina, Ionel Viorel, Novac Corneliu, ... –

Craiova : Universitaria, 2013

Bibliogr.

ISBN 978-606-14-0713-2

I. Maciuc, Irina

II. Ionel, Viorel

III. Novac, Corneliu

371.132

Responsabilitatea pentru conținutul științific al materialelor prezentate și pentru acuratețea reprezentărilor grafice revine, în întregime, autorilor.

Apărut: 2013

TIPOGRAFIA UNIVERSITĂȚII DIN CRAIOVA

Str. Brestei, nr. 156A, Craiova, Dolj, România

Tel.: +40 251 598054

Tipărit în România

CAPITOLUL 1

FUNDAMENTAREA ȘTIINȚELOR EDUCAȚIEI. DILEME ȘI OPȚIUNI EPISTEMOLOGICE¹

Conf.univ.dr. Ionel Viorel

Introducere

Problema fundamentelor unei științe este de natură și de inspirație filosofică. Din interiorul unei științe particulare nu se poate pune o temelie, ci este nevoie de un punct de sprijin, după cum argumentează Șt. Georgescu: „Sistemul integral al științei nu poate avea bază în el însuși, în lăuntrul științei, ci în ceva exterior ei” (Georgescu, 1978, p. 27). Epistemologia pedagogică, încă nesolidificată ideational, poate fi acest punct de sprijin, poate garanta rigurozitatea științifică în chiar interiorul științei despre fenomenul educațional.

În ultimul timp, datorită încercărilor de unificare a științelor și diversificării ramurilor care studiază universul științei despre știință (logica științei, istoria științei, metodologia științei, epistemologia etc.) s-a creat termenul generic, integrator de „metaștiință”. Epistemologia este o dimensiune a filosofiei „riguroase”, o metaștiință care își propune și ne propune o reflecție critic-constructivă asupra întregii cunoașteri științifice, implicit asupra cunoașterii regionale, de ramură. Ea studiază principiile, regulile și condițiile cunoașterii în general, criteriile prin care se determină valorile de adevăr și certitudine, prin care se recunosc problemele și se abordează rezolvarea lor. Ca epistemologie de ramură, ea oferă științelor un instrumentar metodologic pentru cunoaștere și interpretare, credibilitate și soliditate, deschiderea spre noi modele și ipoteze, șansa de a se depăși diversul experiențial.

În dispute recente, s-a încercat negarea rolului fundațional al epistemologiei. Unii cercetători (Rorty, 1979; Rostivo, 1983, 1991) au prognozat chiar sfârșitul sau cel puțin involuția ei, înlocuind-o cu hermeneutica sau cu sociologia cunoașterii, considerate orientări postepistemologice (*Realism și relativism în filosofia științei contemporane*, 1993, pp. 115-132). Motivația lor, discutabilă, se referă la faptul că epistemologia nu este o disciplină istorică, diacronică și comparativă, nu consideră cunoașterea ca o construcție culturală, dar are pretenția certitudinii, a fundamentării absolute, întărește cultul științei. Această direcție, orgolioasă și partizană, nu ia în considerație diversele programe de cunoaștere, menționate deja, care acoperă, complementar și uneori contradictoriu, câmpul de probleme în discuție. Ceea ce lipsește cu adevărat este spiritul unificator, o posibilă sinteză.

Mult mai mulți autori (vom menționa pe românii Șt. Georgescu, 1978; I. Pârvu, 1981) s-au aplecat cu atenție și cu încredere asupra perspectivei epistemologice, au folosit concepte noi și stimulative pentru gândirea creativă: situații,

¹ Acest studiu se regăsește în lucrarea *Pedagogia situațiilor educative*, Editura Polirom, Iași, 2002

stări, circumstanțe și evenimente epistemice, angajare sau dezangajare, indiferență, opțiuni și tolerabilitate epistemică, tensiune și influență epistemică. Întrebarea este în ce măsură aceste concepte pot fi utilizate pentru a surprinde dezvoltarea unei științe de la o etapă la alta, trecerea subiectului cunoscător de la un orizont teoretic la altul, dacă acest limbaj poate acoperi (simbolic) și nuanța (semantic) problemele specifice ale unor științe particulare.

Între excesul negativist și încrederea nelimitată în epistemologie este preferabilă o atitudine echilibrată, orientată către :

- Gândire sintetic-integrativă, contextuală, care să faciliteze transferul de concepte, principii și metode, să coreleze programele fundamentale și coerente din diverse științe; se poate folosi un domeniu drept catalizator pentru alt domeniu;
- Recuperarea și reevaluarea unor concepte, idei, teorii, prin care se explică și rupturile din istoria unei științe, dar se creează și un nou dinamism constructiv;
- Amplificarea demersurilor idealizante și a importanței teoriilor; se diminuează rolul empiricului și intuitivului, dar intervine decisiv nivelul logico-epistemic; se redefinesc standardele de raționalitate, în care sunt implicate aspecte statice și dinamice, intrinsece și extrinsece;
- Creșterea importanței modelelor ca metode aproximative, care surprind nuanțat continuitatea dintre structural și funcțional, dintre speculativ și aplicativ.

În esență, se poate spune că asistăm la un proces de revoluționare științifică, în care epistemologia are rolul de plasă recuperatoare, prin captarea ideilor viabile din istoria unei științe, prin resituarea în teorii noi a conceptelor abandonate. Simultan, se produce o ruptură cu modul de gândire tradițional și are loc o reconstrucție în ansamblu, o deplasare în planul perspectivelor, în planul contextelor care orientează reflecția. Cele trei momente – recuperarea, ruptura și reconstrucția – constituie ceea ce se poate numi funcția filtrantă și condensatoare a epistemologiei. Gândirea epistemică totalizatoare face ca științele umaniste, între care se află și pedagogia, să aspire la prim-planul importanței în redefinirea științificului, în ciuda mozaicului derutant al teoriilor din filosofia științei.

1.1. Dileme epistemologice

În dorința de a evita alunecarea în tradiționalism, în dogmatism sau în scepticism, epistemologii s-au trezit într-un păienjenis de dileme: 1. fundamentism sau coerentism? 2. realism sau relativism? 3. internalism sau externalism? 4. sincronism sau diacronism? 5. metafizic sau dialectic? 6. analitic sau sintetic? 7. logic sau experimental? În focul acestor dispute, atractive prin chiar ceea ce le deosebește, se poate afla apa vie a științificității.

1.1.1. Fundamentism sau coerentism ?

Într-un sens sau altul, întemeierea epistemică se asociază cu aspirația spre adevăr și certitudine, fie prin corespondența conceptelor cu realitatea obiectuală, fie prin coerența ideatională, fie prin verificabilism experimental.

Toate aceste demersuri, deoarece rămân deschise unor noi întemeieri, generează neîncredere în posibilitatea fundamentării absolute.

Necesitatea întemeierii cunoașterii a apărut ca reacție la teza scepticismului radical, prin care se afirma că o cunoaștere transsubiectivă nu este accesibilă omului. Scepticismul a recurs la argumentul regresului la infinit: dacă un demers cognitiv este contestat, trebuie să fie apărat prin producerea unor temeuri, iar acest demers poate fi și el contestat și trebuie apărat. Lanțul întemeierii-contestării va fi fără capăt și astfel se probează că nu e posibilă fundamentarea ultimă a cunoașterii. Acest argument poate fi respins numai dacă se arată că regresul are un sfârșit natural, că demersul cognitiv se bazează pe opinii care se autovalidează, se întemeiază pe ele însele, pe enunțuri de bază.

Pe fondul acestor raționamente, M. Flonta definește fundaționalismul astfel: „cunoașterea poate fi reprezentată ca o structură arhitecturală, în care fiecare nivel se sprijină pe altul, fundamentul nefiind sprijinit de vreo altă parte a clădirii, dar susținând în schimb întreaga construcție. Concepțiile asupra întemeierii epistemice care au fost dezvoltate pornind de la acest răspuns dat argumentului regresului la infinit au fost numite fundaționaliste” (Flonta, 1994, p. 138).

Fără a fi explicat în dicționarele românești (DEX, DLRM) sau străine (Larousse), termenul „fundaționalism” este folosit în literatura de specialitate, așa cum s-a văzut mai sus. El este derivat din rădăcina „a funda”, la care se adaugă mai multe sufixe, ceea ce este evident în familia de cuvinte (fundație - fundațional - fundaționalism). Numai derivatul „fundațional” nu este folosit în comunicare, deși este acceptabil, cel puțin prin analogie cu „funcțional” (funcție - funcțional - funcționalism). Aceeași rădăcină se ramifică și în altă direcție: fundament - fundamental - fundamentalism. Din punct de vedere al sensurilor, „fundație” este sinonim cu „fundament” și înseamnă temelie, bază, suport material pentru o construcție. Din nou prin analogie cu „funcțional”, orice enunț util, temeinic este „fundațional”. În fine, „fundaționalismul” desemnează o clasă de teorii prin care se întemeiază o știință, teorii în care enunțurile de bază sunt indispensabile.

Într-o lucrare mai veche, M. Flonta abordează fundaționalismul din perspectivă socio-istorică, metodologică și psihogenetică. Perspectiva social-istorică asupra fundamentării cunoașterii consideră că temeuriile nu pot fi ultime sau pure, ci sunt supuse schimbării și devenirii, că toți prealabili, inclusiv categoriile gândirii, sunt relativi, au o evoluție istorică. Din perspectivă metodologică, autorul realizează o interesantă clasificare, în care remarcăm metodologiile participante, fundaționaliste și deschise, apoi detaliază teoria autofundării (Gonseth). Motivează opțiunea pentru această teorie prin faptul că se evită atât paradoxul începutului (artizanul care produce unealta necesară producerii tuturor uneltelor), cât și doctrina antifundamentării, susținută de scepticism și relativism.

Perspectiva psihogenetică (Piaget) studiază nașterea și evoluția proceselor cognitive la nivelul individului. Reținem de aici complementaritatea structural-funcțional și ideea că fundamentul cunoașterii este continua deschidere la

experiență. Interacțiunea dintre un subiect nedesăvârșit și un obiect de cunoaștere în devenire este starea continuu-actuală a ființării noastre.

Recent, mult mai nuanțat, M. Flonta deosebește un sens tare al întemeierii epistemice – fundamentalismul radical – și un sens înmlădiat – fundamentalismul failibilist. Identificat în filosofia clasică, dar și în unele tendințe moderne, fundamentalismul radical se caracterizează prin:

- *Apriorism*. Temeiurile sau rațiunile pure sunt nedemonstrabile, sustrate erorii, revizuirii, premerg oricărei existențe sau demonstrații. Apriorismul poate fi logic-categorial (Aristotel, Descartes, Kant), fenomenologic (Husserl, Heidegger), lingvistic (Wittgenstein), metodologic (Heisenberg, Gonseth).
- *Normativitate*. Se precizează dogmatic, riguros, condițiile și criteriile întemeierii.
- *Asimetria* între principii (nedemonstrabile) și enunțurile derivate din ele, ierarhizarea piramidală a conceptelor.
- *Întemeierea liniară*. Enunțurile de bază (principii, postulate) au o poziție privilegiată, sunt infailibile, ireductibile, indubitabile, nemijlocite (prime) și evidente rațional.
- *Conceptele de bază* sunt: adevăr, temeii, raționament, certitudine, claritate, simplitate, unitate.

Reformarea științelor nu poate neglija enunțurile de bază, care le conferă demnitate, distincție și specificitate, le conturează un „nucleu tare”, rezistență la schimbare. Nu se poate vorbi despre un eșec al proiectelor fundamentaliste, ci de flexibilizarea poziției radicale prin căutarea unor conexiuni între rațiune și experiență, între logic și experimental, între teoretic și aplicativ.

Dacă fundamentalismul radical se situează în tradiția raționalistă, fundamentalismul failibilist (modest, înmlădiat, slăbit) valorifică tradiția empiristă. „Deplasarea de la fundamentalismul radical – constată M. Flonta – spre un fundamentalism mai modest, failibilist, reflectă și o schimbare în modul de a înțelege obiectivele unei teorii a întemeierii epistemice” (Flonta, 1994, p. 153). Pe de o parte, cunoașterea devine posibilă numai datorită contactului direct cu realitatea, experiențial. Pe de altă parte, empirismul caută și găsește fundamentul ultim al cunoașterii în enunțuri sau propoziții de bază, în expresii lingvistice ale unei experiențe subiective, a ceea ce simțim și gândim. Ne putem întreba: conținuturile fenomenologice pot reprezenta temeiiuri chiar dacă nu sunt opinii, enunțuri? O relație între stări cognitive și stări necognitive poate fi o relație de întemeiere?

Există grade diferite de susținere și acceptare a unui enunț, prin raportare la enunțuri nemijlocit evidente. Pentru a-și justifica poziția, R.M. Chisholm trimite la grecul Camade, care observa că unele percepții se întăresc reciproc, ca verigile unui lanț, și la Leibniz, care afirmă că apercepția nemijlocită a existenței și gândurilor noastre ne oferă primele lumini, iar acestea se autovalidează. Pe apercepția nemijlocită, pe „ceea ce ne apare” se întemeiază enunțurile a posteriori evidente, în calitate de consecințe epistemice, care sunt mai slabe decât

consecințele logice sau confirmarea empirică. Pentru failibilist, certitudinea este înțeleasă în sensul teoriei probabilității.

Punctul slab al fundaționalismului failibilist este susținerea că o cunoaștere este în același timp nemijlocită și revizibilă. Câteva idei merită reținute:

- centrarea pe experiență, pe fapte, pe contactul direct cu realitatea;
- opiniile nu se pot sustrage riscului erorii, pot fi corectate fie în momentul cunoașterii (B. Russell: „judecăți despre percepții”), fie în momentul comunicării, deoarece descriu stări subiective și intersubiective;
- întemeierea implică și un moment nefundațional, iar failibilismul reabilitează intuiția și demersul inductiv, ascendent, de la fapte la principii.

Fundaționalismul failibilist este o cale de mijloc, un compromis între fundaționalismul radical și coerentism, chiar o sinteză a elementelor lor viabile. De aceea: „un fundaționalism mai slăbit, care nu face nici un fel de concesii coerentismului, nu poate fi apărut” (Flonta, 1994, p. 156). În acest sens, sursa întemeierii epistemice pentru fundaționalismul failibilist o constituie opiniile situate la periferia sistemului conceptual care, chiar dacă sunt înlocuite, au un efect minor asupra coerenței. Pe de altă parte, deși are un rang fundațional mai scăzut, failibilismul întreține tensiunea dintre radicalism și coerentism, între enunțurile de bază autovalidate și cele derivate, observaționale.

Semantic, între „coerență” și „coerentism” nu există un derivat intermediar. Ca sens, coerența se referă la armonia între cuvinte și sensuri (în lingvistică) sau la o constantă între proprietățile undelor (în fizică), în general la o legătură strânsă între elementele unui întreg. Grupul de teorii coerentiste, opuse celor fundaționaliste, contestă existența opiniilor de bază, prime sau fundamentale și întemeierea este înțeleasă ca interacțiune între opinii care se susțin reciproc și se integrează astfel în sistemul cunoștințelor. Circularitatea nevicioasă a coerentismului a fost pusă în evidență de hermeneutică și susținută de holism.

Coerentismul se bazează pe unitatea semnificației empirice, obținută nu prin enunțuri izolate, ci prin știința omenească în întregul ei. „Circularitatea activității reflexive a gândirii – observa Șt. Georgescu – apare mai net în preocupările teoretice desemnate prin expresia cercetării asupra fundamentelor, care reprezintă elaborări epistemologice interne unor discipline, adică epistemologii de ramură” (Georgescu, 1978, pp. 26-27). Mai ales în cazul epistemologiilor regionale, de ramură, enunțurile înfruntă tribunalul experienței specifice ca unitate, ca sistem. Ele pot fi adevărate chiar dacă se află la periferia experiențială, în timp ce legile teoretice, generalizările, se află la o distanță tot mai mare de „liziera observațională”. Există straturi diferite, trepte, grade diferite de generalitate. Vigoarea unui concept este dată de capacitatea de a suporta o parte cât mai mare din ansamblul edificiului unei teorii. Coerența întregului (experiențial, ideational) constituie criteriul de revizuire și dezvoltare a cunoștințelor. În acest sens, un exemplu relevant este sistemul de gândire hegelian. În al doilea rând, holismul înțelege întemeierea ca interacțiune, ca integrare și susținere reciprocă a opiniilor, conceptelor, ideilor, conaxate și cu realitatea. În funcție de felul cum este conceput cercul întemeierii, se pot distinge un coerentism pozitiv (opiniile sunt sprijinite de

rațiuni pozitive) și un coerentism negativ (o opinie este acceptată dacă nu sunt temeiuri pentru a o respinge). Cunoașterea înaintea fie prin întemeierea unui enunț în sisteme alternative, cu preferință pentru sistemul cel mai simplu (dar, ce este simplitatea?), fie prin justificări nedeținute, neconfirmate. Evaluarea rațională a opiniilor și eliminarea celor false este însă un proces neîncheiat, bazat pe o gândire critică și pe capacitatea de a decide între alternative. Întemeierea este provizorie, relativă, parțială, neexclusivă, circulară.

Coerentismul intern sau extern, pozitiv sau negativ deschide științele spre noi fundamentări. În al treilea rând, întemeierea circulară este înțeleasă ca autofundare. Aceasta este pusă în evidență de procedura în patru faze (Gonseth) și înseamnă coerența sistemului cunoștințelor, verificate prin răsfrângerea rezultatelor asupra situației de plecare. Știința este rațională nu pentru că are fundamente ferme, ci pentru că se poate autocorecta prin formularea unor noi enunțuri, prin reformularea sau eliminarea altora. În consecință, cunoașterea are implicații serioase, normativiste, adică produce temeiuri, se autofundează. Pe de altă parte, ea este un joc, iar în acest joc al întemeierii se apreciază ponderea relativă a diverselor rațiuni.

I se poate reproșa coerentismului că nu poate explica asimetria dintre opiniile periferice și enunțurile centrale, impresia greșită că acceptarea opiniilor ar fi condiționată unilateral de senzorial, lipsa de plauzibilitate psihologică prin ruptura creată între sistemele cognitive. Coerentismul se distinge prin următoarele:

- este o întemeiere circulară, deschisă, autofondatoare ;
- este o concepție integralistă, bazată pe coerența întregului, pe integrare și pe interacțiuni interconceptuale, interteoretice;
- indicatorii raționali sunt: puterea explicativă, probabilitatea, densitatea și coerența conținutului informațional.

Coerența este o condiție necesară a cunoașterii, chiar dacă are în contrapondere un fundaționalism rafinat. Dilema fundaționalism-coerentism propune trei modele vizuale greu de conciliat: ascendența, descendența și circularitatea. Fundaționalismul radical privește cunoașterea ca o piramidă, demersul ideational este descendent, particularizator, merge de la enunțuri de bază spre experiență. Fundaționalismul failibilist este ascendent, este un demers generalizator dinspre experiență spre cuprindere logică.

În această interpretare, liniaritatea fundaționalistă nu mai este orizontală, ci este verticală. Coerentismul este elegant definit prin metafora plutei, formulată de O. Neurath: „suntem ca navigatorii care își refac pluta în marea deschisă, fără să o poată desface într-un doc și să o poată construi din nou din fragmente mai bune” (Flonta, 1994, p. 160).

Drumul în sus și în jos al fundaționalismului, precum și circularitatea autofondatoare a coerentismului sunt variante complementare, neexclusiviste. Poate că un model sintetic potrivit ar fi spirala ascendentă, care să satisfacă liniaritatea și circularitatea, apriorismul și normativitatea, întemeierea nefundațională pe experiență și intuiție, dar și integralitatea, integrarea, interacțiunea.

1.1.2. Realism sau relativism ?

Realismul este o cenzură pentru fundamentalism, pe care de multe ori l-a pus în dificultate și l-a obligat să se reevalueze. În esență, el susține că orice cunoaștere și orice discurs științific trebuie să aibă o referință reală, exprimată în termeni teoretici sau observaționali. Între aceste limite s-au mișcat atât realismele istorice, cât și realismul contemporan, încercând să ofere soluții tranșante la întrebări insolubile: raționalism sau realism? absolut sau relativ? teoretic sau observațional?

Din punct de vedere ontologic, realismul susține că există o realitate independentă de gândire. Astfel, materialistii reduc realitatea la lucruri și procese fizice (lumea 1 la Popper), realiștii consideră că totuși gândirea este reală (lumea 2 la Popper), iar materialismul emergent și dualismul acceptă existența unei realități ideationale care este independentă de gândire (lumea 3 la Popper). Realismul ontologic nu neagă faptul că obiectele fizice pot avea proprietăți nonfizice, care includ mentalul, deoarece fără concepte descriptive și explicative realitatea ar rămâne „un gem nouămenal” (*Realism și relativism în filosofia științei contemporane*, 1993, p. 4). Realitatea nu este numai actuală, ci include și proprietăți potențiale, virtuale. Pe de altă parte, lumea este nu numai existentă, ci și cognoscibilă, iar aceasta este în mare măsură dependentă de mental, de uman și social.

Din punct de vedere epistemologic, realismul consideră că lumea constă în entități materiale și mentale care se află în interrelație și sunt reflectate în subiectul cunoscător, în acest sens, concepția lui A.N. Whitehead este reprezentativă și sugestivă. Conceptul său fundamental este cel de eveniment, care reprezintă „ceea ce se întâmplă”, este un act experiențial, exterior și interior în același timp. Evenimentul este real sau valoric, se manifestă ca structură sau ca proces, este cunoscut numai dacă face parte din noi înșine. De aici decurge teza lui fundamentală: dacă realul este un fluviu de evenimente, înțelegerea realului necesită referire la ideal, la legi logice și armonii estetice. Whitehead apreciază că rațiunea nu trebuie să capituleze în fața faptelor, deoarece realitatea există și înainte, și după procesul cunoașterii. Rațiunea cunoscătoare își are propria intenționalitate și demnitate, propriul orizont.

În cadrul realismului epistemologic se delimitează: realismul semantic, realismul metodologic și realismul științific. Realismul semantic consideră că semnificația se naște în relația cuvânt-realitate, că faptele pot fi relevante, că o propoziție poate fi adevărată în virtutea principiului corespondenței și se știe acest lucru în virtutea principiului cognoscibilității. Semantismul este foarte apropiat de relativismul contextual, cum vom vedea. Pentru realismul metodologic, adevărul teoriei presupune premise transemperice și nonobservaționale, iar scopul științei este explicarea entităților teoretice, nu descrierea lor. Realismul științific este foarte divers: convergent, interactiv, critic, modest, naiv, contextual etc.

Realismul științific este numit convergent când teoriile succesive aproximează adevărul și se impune cumularea de modele, legi, principii și concepte valabile. Pe măsură ce se maturizează, o știință își creează un nucleu tare, o matrice conceptuală, spre care converg fenomenele specifice. Realismul științific de tip

interactiv constată că existența individualelor este înveșmântată în proprietăți interactive sau relaționale. Acestea trebuie acceptate fără să ne oprim la interacțiunile observaționale, la măsurare. Proprietățile interactive sunt nonclasice, iar pentru a le cunoaște avem nevoie de o logică nonstandard și de ideea unei realități „învăluite”, ascunse. Realitatea nonfizică nu poate fi descrisă și explicată prin conceptele noastre curente. „Există un văl între partea cunoscută a lumii și partea încă necunoscută a ei. Sarcina științei este să sporească prima parte și s-o reducă pe a doua, prin mișcarea vălului. Scopul nostru, al oamenilor de știință, este să dezvăluim realitatea, nu să o învăluim” (*Realism și relativism în filosofia științei contemporane*, 1993, p. 15). Prin această metaforă, Numiluto sugerează că știința este progresivă, o înaintare în necunoscut care așteaptă să fie cunoscut, este o ridicare a vălului. Prin dezvăluirea realității, știința oferă o imagine a acestei realități și în același timp se măsoară pe sine.

O variantă bine conturată a gândirii epistemice este realismul critic. Tezele sale sunt:

- cel puțin o parte din realitate este ontologic independentă de gândire;
- adevărul este o relație semantică între limbaj și realitate; semnificația sa este dată de teoria corespondenței;
- entitățile teoretice au o valoare de adevăr; o teorie merge dincolo de observabilitate și de concepte, considerate doar ca instrumente simbolice, prin postularea entităților teoretice capabile de predicții tentabile;
- adevărul și alte valori epistemice constituie scopul științei;
- adevărul nu este ușor accesibil;
- succesul științei se bazează pe presupunerea că teoriile științifice sunt aproximativ adevărate sau suficient de apropiate de adevăr în aspectele relevante; folosirea metodelor științei conduce la progres în sens cognitiv.

Prin aceste teze, realismul critic se distanțează de idealismul subiectiv, de fenomenologie, de pozitivismul logic, de pragmatism, de anarhismul epistemologic, de descriptivism și instrumentalism, de realismul naiv și de scepticism. Mai mult, există unghiuri de vedere apropiate de fundaționalismul failibilist și de relativismul contextual.

În ciuda denumirii, realismul științific modest, slăbit sau atenuat respinge provincialismul epistemologic și jargonul realist, apreciază că termenii teoretici sunt indispensabili construcțiilor științifice. Prin aceasta, el atenuază atât pretențiile realismului metafizic, esențialist, cât și pe cele ale instrumentalismului.

Jaloanele sale sunt următoarele *idei*:

- Opiniile noastre sunt de multe ori rezonabile, chiar dacă provin din simțul comun. Știința este o formă de viață, iar progresul ei are ca sprijin și un succes empiric sporit;
- Enigmele conceptuale nu deranjează programele realiste, ci îndeamnă la precauție. Ele sunt mai degrabă captivante, stimulative pentru fantezia omului de știință;
- Discursul științific este diferit de discursul obișnuit, dar între ele nu este o ruptură, ci o întretesere. Realismul modest permite o pluralitate de atitudini

față de realitatea fenomenală sau noumenală. Chiar prin faptul că există controverse, enigme, dileme științele demonstrează că sunt vii.

Realismul modest se referă cu predilecție la elemente marginale, periferice, care produc teorii secundare și ușor rectificabile.

Realismul științific naiv, prezent în științele empirice, împrăstie contextul lingvistic, ignoră faptul că accesul la realitate se realizează prin semnificație și limbaj. Din extrema cealaltă, idealismul naiv revendică identitatea totală între realitate și gândire. Nici separarea, nici identitatea nu sunt legitime. De aceea, E. Agazzi consideră că abordarea contextualistă a semnificației și referinței depășește aceste extremisme. *Ideile dominante* sunt următoarele:

a) Limbajul științei este referențial. Discursul științific are o referință reală, exprimată în termeni observaționali sau teoretici, care conține obiectul despre care se gândește. Semantica extensională consideră că sensul unui termen este suma referințelor sale. Dacă se elimină sensul, discursul nu spune nimic, iar dacă se elimină referințele, discursul nu vorbește despre nimic.

b) Realismul spontan descrie, pe când știința construiește un discurs referențial. Logosul semantic este nonreferențial, se limitează la semnificație. Când îl înzestrăm cu o valență referențială (dacă afirmă sau neagă ceva), el devine logos apofantic.

c) Teoriile se modifică prin falsificări succesive, care nu neagă referința, ci o schimbă. De exemplu, progresul unei științe poate proveni din aducerea la lumină a noi obiecte de cunoaștere.

Critic cu propria abordare, Agazzi nu este de acord cu „revendicările excesive ale contextualismului”. Științele formale stabilesc sensul contextual al termenilor, care devin imobili, rigizi. Datorită contextelor teoretice tari, o parte referențială a termenilor nu este sensibilă la variația de semnificație contextuală, provocată de componente extra-lingvistice și operaționale, caracteristice științelor empirice și practicii. Prin urmare, chiar contextualismul trebuie înmlădiat. Sensul unui termen depinde totdeauna de contextul în care este dat, cu condiția ca termenul respectiv să fie conectat logic cu existența definită. Contextualismul lui Agazzi nu este departe de relativismul semantic, conceptual.

Prin relativism, filosofia științei renunță la dihotomiile clasice analitic-sintetic, sincronic-diacronic, se deschide spre omologiile regionale, spre contextualizări valorice, spre discontinuitate, convenție, spre o pluralitate de lumi și interpretări, de contexte lingvistice. Ca și realismul, relativismul se manifestă foarte divers: ca istorism paradigmatic (Kuhn, Toulmin), ca relativism ontologic (Quine), ca relativism radical (Goodman), ca probabilism, ca relativism metodologic, sociologic sau etic. Toate aceste variante neagă existența unor standarde, metode și valori universale. Se trece de la înmlădierea realismelor, care acceptă perspectiva conceptuală prin contextualizare, la refuzarea fundamentărilor stabile prin cunoaștere și limbaj.

În rețeaua lumilor posibile, factorul rațional are un rol ceva mai modest, iar intelectualul este doar un interpret, susținătorul conversației sau intermediarul între discursuri contradictorii. Dezacordurile pot fi depășite prin dialog, prin compromis,

prin consens. În grandioase sisteme ideationale, filosoful-rege susținea că are acces la ultimul context al formei, minții și limbajului. Postmodernismul nu are încredere în sisteme totalizatoare, în interpretări metateoretice. El este holist și antifundamentalist, privilegiază relativitatea, discursul mozaicat, fragmentat.

Holismul și contextualismul relativist au fost moștenite de la Spengler, prin Wittgenstein. Acesta din urmă întoarce filosofia științei spre „un relativism paralizant” (*Realism și relativism în filosofia științei contemporane*, 1993, p. 199), antifundamentalist. Relativismul conceptual pune accent pe următoarele idei:

- A raționa nu e posibil decât într-un context particular. Contextul este constrângător, adică nimic nu se poate sustrage implicațiilor contextuale. Desprinderea unor cuvinte, acțiuni, trăiri (emoții, atitudini) din contextul lor duce la modificarea sau distrugerea semnificației acestora.
- Rațiunea nu poate fi ruptă de jocurile de limbaj contextualizate, similare metaforicului sau nuanțării în construcțiile științifice.
- Cuvintele nu pot fi detașate de fundalul lor social, de contextul social, nu pot fi folosite într-un context total nou menținându-și semnificația originală. Participarea la comunicare este condiția inițială pentru înțelegerea interumană.
- De asemenea, însăși viața poate fi contextul pentru predarea și învățarea conceptelor, deoarece toate conceptele sunt publice și împărtășite.
- Trimiterea public - social - contextual oferă științelor umaniste prilejul să ia în posesie sferile înalte ale năzuințelor intelectuale, dezvăluind posibilități noi de conceptualizare și construcție epistemologică. Științele umaniste sunt zone ideale de exersare a raționalității, iar abilitatea de a raționa poate fi exemplu chiar pentru științele exacte.

Relativismul, ca și nihilismul sau scepticismul, este rezultatul subminării puterii raționalității. Dar posibilitatea fundamentării raționale nu poate fi eliminată: „un atac asupra metafizicii este, de asemenea, un atac asupra oricărei fundamentări raționale a științelor sociale” (*Realism și relativism în filosofia științei contemporane*, 1993, p. 200). Wittgenstein a îndepărtat metafizica, prin aceasta a micșorat până la anihilare rolul rațiunii, deși aceasta este o componentă a modului nostru de viață, iar realitatea ni se prezintă și prin aserțiuni, prin limbajul folosit, prin conceptele pe care le posedăm.

Disputa între realism și relativism nu are șanse de a se încheia vreodată. E posibilă totuși o poziție conciliantă? Prin analogie, așa cum fundamentalismul failibilist intermediază între fundamentalismul radical și coerentism, contextualismul își poate asuma intermedierea între realism și relativism. El este o poziție atractivă, aplicabilă realităților probabiliste, așa cum sunt cele studiate de științele umaniste.

1.1.3. *Internalism sau externalism?*

Raportarea diferită la teoria cauzală a întemeierii, la repere interioare sau exterioare a dat naștere acestei dileme. Internalismul se opune teoriei cauzale a întemeierii fie sub forma întemeierii transcendente, fie sub forma coerentismului intern.